

lifinde esas aldığı nüshada (Tunus, Zeytûne Ktp., nr. 7572) eksik olan onuncu bölümün yerine Hz. Peygamber zamanındaki ilmî ve içtimâî hayatla ilgili yeni bir bölüm eklediğinden Mustafa Fayda, Şehid Ali Paşa nüshasını esas alarak eserin onuncu bölümünü ayrıca yayımlamıştır (bk. bibl.). Rifâa et-Tahtâvî *Nihâyetü'l-icâz fi sîreti sâkini'l-Hicâz* adlı kitabında *Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye*'nin bir özetini vermiş (Kahire 1291, s. 305-531), Ahmed Mübârek el-Bağdâdî eseri *Muhtaşaru Tahrîci'd-delâlâti's-sem'iyye* adıyla özetlemiştir (Küveyt 1410/1990).

BİBLİYOGRAFYA :

Huzâî, *Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'iyye* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1405/1985, neşredenin girişi, s. 7-17; İbnü'l-Ahmer, *Mütevda'u'l-'alâme* (nşr. M. Türki et-Tûnisî – M. b. Tâvî et-Tancî), Tıtvân 1384/1964, s. 62-64; a.mlf., *Neşirü'l-cümân* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1407/1987, s. 249; İbn Haldûn, *et-Ta'rif b'İbn Haldûn* (nşr. M. b. Tâvî et-Tancî), Kahire 1951, s. 43; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, III, 247-248; a.mlf., *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1974, II, 488-490; Mahlûf, *Şeceretü'n-nâr*, I, 238; Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 1276-1277; *İzâhu'l-meknûn*, I, 269; Abdurrahman b. Muhammed el-Cilâlî, *Târîhu'l-Cezâ'iri'l-'âm*, Beyrut 1400/1980, II, 130-131; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü a'lâmî'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1400/1980, s. 132-133; Zirikî, *el-A'lâm* (Fet-hullah), V, 6-7; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, XX-XXII, 35-54; Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, *Muhtaşaru Tahrîci'd-delâlâti's-sem'iyye*, Küveyt 1410/1990; Mustafa Fayda, "el-Huzâî'nin Tahrîc'inin Neşredilmeyen Son Bölümü", *AÜİFD*, XX (1975), s. 173-198; G. C. Anavati, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1981 à 1984", *MIDEO*, XVII (1986), s. 217-218.

AHMET ÖZEL

HUZEFYE b. YEMÂN

(حذيفة بن اليمان)

Ebû Abdillâh Huzeyfe
b. Huseyl (Hisl) b. Câbir el-Absî
(ö. 36/656)

Hiz. Peygamber'in
sırdaşı olan sahâbî.

Medine'de doğdu. Bir kan davası yüzünden Mekke'den kaçarak Medine'ye yerleştiği ve orada aslen Yemenli olan Abdüleşheloğulları ile bir antlaşma yaptığı için babasına (bazı rivayetlere göre büyük dedesi Cirve b. Hâris) Yemân denilmiştir. Huzeyfe de İbn Yemân diye anılmıştır. Annesi Abdüleşheloğulları'nın Evs kolundan Rebâb bint Kâ'b Hz. Peygamber'e biat eden ensar kadınlarından.

Huzeyfe babasıyla birlikte Bedir Gazvesi'nden önce müslüman oldu. Bu gazvede Resûl-i Ekrem'in yanında yer almak üzere yola çıkan baba oğul yolda müşriklere

yakalandılar. Ancak Peygamber'e katılmayacaklarına dair söz vermeleri üzerine serbest bırakıldılar. Resûlullah'a durumunu anlatmaları üzerine de Resûl-i Ekrem kendilerine sözlerinde durarak savaşa katılmamalarını söyledi. Huzeyfe daha sonra yapılan bütün gazvelere katıldı. Uhud Gazvesi'nde bulunan müslümanlar düşman tarafından tanınmamak için yüzlerini örttüklerinden babası Huseyl müşrik zannedilerek öldürüldü. Huzeyfe, bir hayli yaşlı olan babasının ölümüne çok üzölmekle beraber bunun bir hata sonucu meydana geldiğini düşünerek teselli bulmaya çalıştı. Hz. Peygamber ona babasının diyetini ödemek istediğinde kabul etmeyip fakir müslümanlara bağışladı. Hendek Gazvesi'nde Resûl-i Ekrem Huzeyfe'yi müşrik ordusu hakkında bilgi toplamakla görevlendirdi. Hz. Peygamber'in duasını alarak müşriklerin arasına sızan Huzeyfe şiddetli bir fırtınanın onları perişan ettiğini ve bu sebeple Medine'yi terk ettiklerini Resûlullah'a haber verdi.

Muhacirlerle ensar arasındaki kardeşlik antlaşması sırasında Hz. Peygamber Huzeyfe'yi Ammâr b. Yâsir'le kardeş ilân etti. Huzeyfe'nin Resûl-i Ekrem'in zekât işleriyle görevli kâtiplerinden olduğu, Hz. Peygamber'in onu Debâ'da oturan Ezd kabilesine zekât âmili olarak gönderdiği ve kendisine zekât esaslarını ihtiva eden bir mektup verdiği bilinmektedir.

Huzeyfe Hz. Ömer döneminde Medâin'e vali tayin edildi. Cesur ve kudretli bir yönetici olan Huzeyfe Medâin'i imar etti. Nihâvend Savaşı'nda (21/642) ordu kumandanı Nu'mân b. Mukarrin öldürülünce kumandayı ele aldı ve düşmanı teslim olmaya mecbur etti. Nihâvend merzûbânı her yıl Huzeyfe'ye belli miktarda haraç vermek üzere onunla antlaşma yapmak zorunda kaldı. Dinever, Hemedan ve Rey şehirleri de Huzeyfe tarafından fethedildi. Onun Nusaybin'e giderek orada evlendiği ve cuma günleri Medâin'den Kûfe'ye gittiği söylenir. Medâin ve Kûfe'de okuduğu bazı cuma hutbeleri kaynaklarda yer almaktadır.

Huzeyfe b. Yemân 36 (656) yılında Hz. Osman'ın öldürülmesi ve Hz. Ali'ye biat edilmesinden kırk gün sonra Medâin'de vefat etti. Huzeyfe'nin Ebû Ubeyde, Safvân, Sa'd, Saïd ve Simâk adlı dört oğlu ile Ümmü Seleme adlı bir kızı olup oğulları Ebû Ubeyde, Simâk, Medâin kadısı olan Sa'd ve kızı kendisinden hadis rivayet etmiştir. Ölürken oğullarına Hz. Ali'ye itaat etmelerini öğütlemiş, kendisi de Hz. Osman'ın ölümünden hemen sonra Hz. Ali'

ye biat etmiştir. Oğullarından Safvân ile Saïd Siffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında yer almış ve şehid olmuşlardır.

Huzeyfe'nin en önemli özelliği Hz. Peygamber'in sırdaşı olmasıdır. Resûlullah'ın hiçbir sahâbîye vermediği bir kısım bilgileri ona verdiği, bundan dolayı ashap içerisindeki münafıkların adını ve ileride meydana çıkacak fitne hareketlerini ondan başka kimsenin bilmediği rivayet edilmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali onun bu özelliğini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Halifeliliği sırasında Hz. Ömer'in Huzeyfe'ye valileri arasında münafık bulunup bulunmadığını sorduğu, onun da bir tane bulunduğunu söylediği, Huzeyfe'nin isim vermesi üzerine ondan aldığı bilgilerden münafık olduğunu tahmin ettiği bir valiyi hemen azlettiği bildirilmektedir.

Kitap ve Sünnet konusunda çok titiz davrandığı bilinen Huzeyfe, Azerbaycan ve İrmîniye seferinde Iraklı ve Suriyeli askerler arasında Kur'an'ın farklı kıraatlerle okunduğunu görünce bu karışıklığa son vermesi için Hz. Osman'ı uyarmış ve Mus-haf nüshalarının çoğaltılmasını sağlamıştır. Huzeyfe aynı zamanda en karışık davaları çözüme kavuşturacak güçte bir kadı idi. Resûl-i Ekrem, kamıştan yapılmış bir evle ilgili olarak anlaşmazlığa düşen ve kendisine başvuran kişileri ona havale etmiş, o da kararını verip sonucu kendisine bildirdiğinde Resûlullah isabetli bir karar verdiğini söylemiştir.

Huzeyfe zühd ve takvâsi ile de tanınmıştır. Vali olarak gittiği Medâin'e merkebinin sırtında girmiş, şehrin ileri gelenleri Hz. Ömer'in tâlimatına uyarak ona ne kadar maaş istediğini sorduklarında sadece kendisi doycak kadar yiyecek ile merkebi için bir miktar yem istemiştir. Valliliği sırasında Hz. Ömer onu bir ara yanına çağırarak, yaşadığı sade hayatta herhangi bir değişiklik olmadığını görünce çok sevinmiş, kendisini tebrik ederek tekrar Medâin valisi olarak görevlendirmiştir.

Onun yakut kaşlı, üzerinde "elhamdü-lilâh" yazılı ve karşılıklı iki turna resmedilmiş altın bir yüzüğü olduğundan bahsedilmişse de bunun erkeklerle altının haram kılındığını bildiren hadislerle ters düşüğü, Huzeyfe'nin ise hadise aykırı bir davranışta bulunmayacağı belirtilerek bu iddia reddedilmiştir. Nitekim ölürken bile kendisine pahalı kefen alınmamasını özellikle tembih etmiş, Allah'ın huzuruna gösterişli kefenle değil samimi bir iman ve ibadetle çıkmanın önemli olduğunu hatırlatmıştır.

Huzeyfe b. Yemân'ın hikmetli sözleri de vardır: "Sizin en hayırlılarınız âhîret için

dünyayı, dünya için âhireti terkedenler değil fakat her ikisi için de çalışanlardır”, “Öyle bir zaman gelecek ki iyiliği emretmeyen ve kötülükten menetmeyen kimseleri içinizde en hayırlı kişiler olarak göreceksiniz”. Huzeyfe'nin bir adama, “İnsanların en kötüsünü öldürmen seni sevindirir mi?” diye sorduğu, “evet” cevabını alınca da, “O zaman sen ondan daha kötü olursun” dediği rivayet edilir.

Hız. Peygamber'den pek çok hadis dinleyen Huzeyfe ondan bizzat duymadığı bazı hadisleri de Hz. Ömer'den öğrenmiştir. Hz. Ömer, Hz. Ali ve Câbir b. Abdullah gibi sahâbiler yanında Ebû Vâil, Zir b. Hubeyş, Zeyd b. Vehb, Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Ebû İdrîs el-Havlânî gibi tâbiîn âlimleri de ondan hadis rivayet etmişlerdir. Hadis kitaplarında Huzeyfe'nin rivayet ettiği 225 hadis yer almaktadır. Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Şahîh*'lerinde on iki, yalnız *Şahîh-i Buhârî*'de sekiz, yalnız *Şahîh-i Müslim*'de on yedi rivayeti bulunmaktadır.

Rızâ Muhammed Safiyyüddin es-Senûsî *Mervîyyâtü Huzeyfe b. el-Yemân fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamış (Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Külliyyetü's-Şerîa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1403/1983), Kâzım Necm Abbûd da *Emîru fethi'l-fütûh Huzeyfe b. Yemân rağıyallâhu 'anh* adlı küçük hacimli bir çalışma yapmıştır (Bağdat 1979). İbrâhim Muhammed Ali'nin ise onun hayatına dair *Huzeyfe b. el-Yemân emînü sırri Resûlillâh* adlı hacimli bir eseri vardır (Dımaşk 1417/1996).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 382-408; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 15; VII, 317; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 95; İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 256; İbn Hibbân, *Târîhu's-Şahâbe* (nşr. Bûrân ed-Dannâvî), Beyrut 1408/1988, s. 73; Kelâbâzî, *Ricâlü Şahîhi'l-Buhârî*, I, 213-214; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 379-381; İbn Mencûye, *Ricâlü Şahîhi Müslim*, I, 145; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 270-283; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 277-278, 365; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), I, 468-469; Zehebî, *el-İber*, I, 19, 27; a.m.f., *A'lâmü'n-nübela'*, II, 361-369; Zerkeşî, *Burhân*, I, 236; Heysemî, *Mecma'u'z-zewâ'id*, IX, 325; İbn Hacer, *el-Şâbe*, I, 317, 331-332; IV, 300; a.m.f., *Takrîbü't-Tehzîb*, I, 156; a.m.f., *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 219-220; Mutta'ki el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XIII, 343, 347; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 32, 44; Bahrülülüm-i Tabâtabâi, *Ricâlü's-seyyid Bahrü'l-ülüm: el-Fe-vâ'idü'r-rîcâliyye* (nşr. M. Sâdik Bahrülülüm – Hüseyin Bahrülülüm), Tahran 1363 hş., II, 162-178; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 180-181; Mustafa el-A'zamî, *Küttâbü'n-nebi*, Dımaşk 1394, s. 52-53; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neşetü'l-fikri'l-felsefi fî'l-İslâm*, Kahire 1398/1977, III, 223-226; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), I, 227; V, 292-299; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 57-58.

SELMAN BAŞARAN

HUZEYME b. HÂZİM

(خزيمة بن خازم)

Huzeyme b. Hâzım
b. Huzeyme en-Nehşelî
(ö. 203/819)

Abbâsiler'in
ünlü kumandanlarından.

Temîm kabilesinin Nehşel koluna mensuptur. Babası Hâzım b. Huzeyme de Abbâsiler'in önde gelen kumandanlarından. Huzeyme babasının yanında çeşitli savaşlara katıldı ve ondan nüfuz ve itibarını tevarüs etti. Adına ilk defa 129 (746) yılındaki Emevî iktidarının sonunu hazırlayan olaylar dizisinde rastlanmaktadır. Hâzım b. Huzeyme, Merverrûz'u ele geçirerek Nasr b. Seyyâr'ın âmili Beşîr b. Ca'fer'i öldürünce bu haberi oğlu Huzeyme ile Ebû Müslim-i Horasânî'ye ulaştırıyordu.

Halife Mehdî-Billâh devrinde (775-785) Bağdat sâhibü's-şurtası olan Huzeyme'nin ikametgâhı Dârü Huzeyme adıyla meşhurdu. Kardeşinin sâhibü's-şurtalıktan azledilmesi üzerine o zamana kadar en mutaassıp taraftarlarından olduğu Halife Hâdî-İlelhakk'ı desteklemekten vazgeçti (Kennedy, s. 113) ve ona kin duymaya başladı. Hâdî ölünce (16 Rebûlevvel 170/15 Eylül 786) gece 5000 mevâfiy sarayın önünde topladı ve veliaht şehzade Ca'fer b. Hâdî'yi yatağından kaldırıp haklarından feragat etmeye zorladı. Ca'fer de hilâfetin amcası Hârûnürreşid'in hakkı olduğunu söylemek zorunda kaldı (Taberî, VIII, 232-233).

Hârûnürreşid, Hazarlar'a karşı önemli bir varlık gösteremeyen İrmîniye Valisi Sa'îd b. Selm'i azlederek yerine 172'de (788) görevden aldığı Yezîd b. Mezyed'i tayin etti (183/799). Yeni vali, Huzeyme b. Hâzım'ın takviye kuvvetleriyle birlikte İrmîniye'ye giderek Hazarlar'ı bölgeden uzaklaştırdı (a.g.e., VIII, 270). Yezîd b. Mezyed 185'te (801) ölünce Hârûnürreşid Huzeyme'yi İrmîniye valiliğine getirdi. Daha sonra Rakka Kâsım b. Hârûnürreşid'in (Mu'temin) idaresine verildiğinde (a.g.e., VIII, 338) halife Huzeyme'yi de onun yanında görevlendirdi (Rebûlâhir 192/Şubat 808). Hârûnürreşid devrinde Cibâl'de ortaya çıkan Hürremiyye tafeisi üzerine gönderilen Huzeyme topluluktan bir kısmını esir aldı, bazılarını da öldürdü (192/808). Yine Hârûnürreşid'in halifeliği sırasında Kâsım b. Nasr b. Mâlik'in yerine sâhibü's-şurta tayin edildi ve bir süre Basra valiliği yaptı.

Ya'kübî, Hârûnürreşid'in Huzeyme'yi İrmîniye'ye vali tayin ettiğini ve onun bir yıl iki ay burada kaldığını, daha sonra yerine Yûsuf b. Râşid es-Sülemî'nin gönderildiğini kaydeder (*Târîh*, II, 426).

Emîn halife olunca Huzeyme'yi el-Cezîre'ye vali tayin etti. Daha sonra babası Hârûnürreşid'in Suriye, Kinnesrîn, Avâsım ve Sugûr valiliklerine tayin etmiş olduğu Kâsım'ı 194 (810) yılında azlederek yerine Huzeyme'yi getirdi. Halife Emîn ile kardeşi Me'mûn arasında başlayan hilâfet mücadelesi sırasında önceleri Emîn'in yanında yer alan Huzeyme daha sonra saf değiştirdi. Me'mûn adına silâhlı mücahede girişen ve Bağdat'a giren Tâhir b. Hüseyin ile önceden mektuplaşan Huzeyme'nin yakınlarıyla görüştüğünden sonra bu kararı aldığı ve Halife Emîn aleyhindeki faaliyetlere iştirak ettiği anlaşılmaktadır (Taberî, VIII, 472-473). 198 (813) yılında Halife Emîn Me'mûn'a bağlı kuvvetler tarafından kuşatıldığı sırada Herseme b. A'yen, Tâhir b. Hüseyin, Süleyman b. Mansûr ve Sîndî b. Şâhek Huzeyme'nin evinde toplanarak Emîn'in Herseme'ye teslim olmasını, hilâfet âlâmetleri olan mühür, asâ ve hırkanın da Tâhir b. Hüseyin'e emanet edilmesini kararlaştırmışlardı (a.g.e., VIII, 481-482).

Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybeden Huzeyme 18 Şâban 203'te (18 Şubat 819) Bağdat'ta öldü. Bağdat'ta ona izâfeten Derbû Huzeyme adıyla anılan bir geçit vardır. Huzeyme, İbn Ebû Zî'b'den bir hadis rivayet etmiştir (Hatîb, VIII, 341).

BİBLİYOGRAFYA :

Halife b. Hayyât, *el-Târîh* (Ömerî), s. 460, 462, 463, 465; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, Beyrut 1390/1970, s. 184; Dineverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, s. 172, 385; Ya'kübî, *Târîh*, II, 419, 426, 428, 429, 441; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 360, 386, 498-499; VIII, 232-233, 236, 270, 338, 346, 373-374, 472-473, 481-482; Ceşyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 307; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 341; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), IX, 83, 197; X, 3, 45, 118; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Kahire 1347-57, V, 321, 383, 565-566; VI, 123, 207, 278, 348; a.m.f., *el-Lübâb*, III, 338; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 423; V, 109; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 31, 207, 224, 240; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, Beyrut, ts., II, 6; G. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford 1900 → (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, s. 218; Farouk Omar, *The 'Abbasid Caliphate 132/750-170/786*, Baghdad 1969, s. 108, 131, 196, 290; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 351; J. Lassner, *The Shaping of 'Abbasid Rule*, Princeton-New Jersey 1980, s. 206; H. Kennedy, *The Early Abbasid Caliphate*, London 1986, s. 82, 112, 113, 123, 130, 132, 136, 137, 145, 147, 148, 155.

HASAN ONAT